

اسناد؛ آینه زندگی اجتماعی مردم

لیلا کوچک‌زاده

مرکز اسناد آستان قدس رضوی با در اختیار داشتن ۱۴ میلیون برگه سند، بی گمان یکی از مراکز مهم تحقیقاتی در کشور محسوب می‌شود. حتی قدیمی‌ترین سند آرشویی ایران که سندی متعلق به قرن ششم هجری و یک سند مالی و حسابداری

- ۱۴میلیون برگه سند درمرکز اسناد

در بین ۱۴میلیون برگه سندی که در مرکز اسناد نگهداری می‌شود، مجموعه منحصر به فردی از دوره صفویه با ۶۰هزار برگه سند وجود دارد که ثبت حافظه جهانی یونسکو نیز شده است. الهه محبوب رئیس اداره اسناد سازمان کتابخانه ها، موزه ها

و مرکز اسناد آستان قدس رضوی با اشاره به این موضوع می‌گوید: ما در مرکز اسناد هر گونه سندی را از آستان قدس که از جنبه اداری خارج می‌شود و راکد می‌ماند، جمع‌آوری می‌کنیم. این سند ها طبقه بندی، فهرست نویسی، نمایه سازی می‌شود و در نهایت اطلاعاتش برای بهره گرفتن محققان روی سایت سازمان کتابخانه‌ها،موزه‌هاومرکز اسناد آستان قدس رضوی قرار می‌گیرد. محققان هم با بهره‌گیری از نرم افزار، سیمرغ، به فهرست اسناد دست می‌یابند و در ادامه به صورت آنلاین یا حضوری، اسناد را در اختیارشان می‌گذاریم. او تصریح

می‌کند: تمام هدفمان این است اسناد که هنوز یک منبع ناشناخته برای پژوهش هستند به جامعه محقق و پژوهشگر معرفی شوند. همه این سندها حرف نو و تازه‌ای دارند که در منابع تاریخی درج نشده یا کمتر به آن اشاره شده است. محبوب، اما اسناد آستان قدس را آیینۀ زندگی اجتماعی مردم می‌داند و می‌گوید: باتوجه به اینکه مشهد پایگاه مذهبی بوده است، می‌توان از اسناد آستان قدس زندگی اجتماعی و اقتصادی مردم را استخراج کرد. منابع تاریخی معمولاً به دربار و پادشاهان می‌پردازد و زندگی آن‌ها را به تصویر می‌کشد اما اسناد اینجا، زیست مردم را نشان می‌دهد. مثلاً در اسناد دوره صفویه می‌بینیم مردم چگونه برای زیارت به حرم می‌آمدند، همچنین سندهای مالی، وضعیت اقتصادی مردم را نشان می‌دهد. حتی وضعیت کشاورزی خراسان و موقوفات

و اصفاف و مشاغل دور حرم را می‌توان با بررسی این اسناد دریافت. او درباره اهمیت حوزه وقف که اسناد بسیاری در این حوزه در اختیار هست، می‌گوید: وقف نگاه مردم گذشته را به کار خیر و نیکی کردن نشان می‌دهد که این خود به هویت ایرانی گره خورده است و اهمیت حفظ و پژوهش روی این گونه سندها را بیان می‌کند.

- سندهای اهدایی از شهرهای دیگر خراسان

این پژوهشگر می‌گوید: در ابتدای راه اندازی مرکز اسناد، اولویت انجام پژوهش‌ها، موضوع‌های مربوط به اسناد آستان قدس بود تا پیشینه و هویت این مجموعه را با توجه به این اسناد استخراج کنیم. موضوعاتی درباره تشکیلات آستان قدس، شیوه اداره و هزینه‌ها و درآمدها و ... این پژوهش‌ها در چند جلد کتاب با عنوان «دفتر اسناد، جمع‌آوری‌شود و در ادامه با عنوان «پژوهش نامه مطالعات اسنادی و آرشیوی، به مجله تبدیل شد و پس از این هم قرار است با گرفتن درجه علمی و پژوهشی، بتوانیم آن را به عنوان یک برند مطرح کنیم و از این طریق مقاله بیشتری جذب کنیم و امکان انتشار آن در پایگاه‌های مختلف اطلاع‌رسانی ایرانی و خارجی نیز فراهم شود.

رئیس مرکز اسناد آستان قدس رضوی بیان می‌کند: ۲۸ کتاب با محوریت اسناد آستان قدس رضوی تاکنون به چاپ رسیده و بیش از صد مقاله از سوی محققان خارجی و داخلی در حوزه اسناد ما منتشر شده است. کتاب‌هایی در حوزه پزشکی، معرفی داروهای گیاهی، زنان، تاریخ شفاهی و ...

او به این هم اشاره می‌کند که اسناد این مرکز فقط ویژه خراسان نیست و بیش از ۲۰هزار برگ سنداهدایی از یزد، اصفهان و شیراز با موضوعات متنوعی مانند اسناد شرعی، قباله ازدواج، اسناد خانوادگی، اسناد

مربوط به منطقه اسفراین و نیشابور است. در این مرکز نگهداری می‌شود. ۶۰ هزار برگه سند دوره صفویه این مجموعه نیز، ثبت حافظه جهانی یونسکو شده است.مرکز اسناد از زمان تاسیس تاکنون یعنی در ۲۵سال با این ظرفیت گسترده، در دو حوزه حفاظت، نگهداری و پژوهش روی اسناد و جمع‌آوری تاریخ شفاهی مشهد، فعال بوده و هم‌زمان بهره‌برداری از اطلاعاتش

مالی و ... را هم شامل می‌شود که با خریداری شده یا به اینجا اهدا شده است تا این میراث مکتوب در جایی مطمئن حفظ شود که تمایل بسیاری برای دریافت این اسناد در این مجموعه وجود دارد.

اما او درباره دیگر اسناد این سازمان نیز می‌گوید: اسناد اداری آستان قدس که به طور معمول جمع‌آوری می‌شود ولی ما اسناد انقلاب و دفاع مقدس را هم جمع‌آوری کرده‌ایم. اخیراً بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، ۳هزار پوستر شهدای دفاع مقدس را به ما اهدا کرده که پوسترهایی مربوط به سال‌های ۵۹ تا ۶۷ بوده است. حتی ما کارت‌های دعوت و کارت‌های عروسی را هم جزو اسناد در نظر می‌گیریم و نگهداری می‌کنیم. چون دوره‌ی می‌توان نگاه و متن و تصویرهای متفاوت دید.

- ۲۲هزار ساعت مصاحبه تاریخ شفاهی باتوجه به اینکه در این مجموعه، در کنار نگهداری و پژوهش روی اسناد، تاریخ شفاهی نیز جمع‌آوری می‌شود، محبوبی در این باره می‌گوید: تاکنون نزدیک به ۲۲هزار ساعت مصاحبه تاریخ شفاهی جمع‌آوری کرده‌ایم.

ما معتقدیم در کنار روایت مکتوب باید روایت شفاهی هم جمع‌آوری و مستند شود. روایت شفاهی، روایت ۵۰درصد صحیح است و باقی آن نسبی است که در کنار منبعی مانند اسناد، کامل

می‌شود. در واقع تاریخ شفاهی کار روی لبه تیغ است اما باید باشد و نقل عین صحبت‌ها بهتر از به فراموشی سپردن آن است. چون می‌شود از آن یک‌آرشیو درست کرد. مثلاً ما گزارشی از محله و مردم نوغان و وضع زندگی‌شان در روزنامه‌های آن دوران نداریم. از دوران پهلوی هم نداریم. این‌ها می‌توانست مستنداتی برای آیندگان باشد که وجود ندارد.

او در این باره به فعالیت نشریه شهرآرامحله اشاره می‌کند که به‌نوعی در حال جمع‌آوری تاریخ شفاهی

را در اختیار پژوهشگران و محققان نیز قرار داده است.

هم‌زمان با هفته پژوهش با الهه محبوب فریمانی، رئیس اداره اسناد سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی که خود سال‌ها تجربه پژوهش در این مجموعه را پشت سر گذاشته، درباره فعالیت‌های این مرکز به گپ‌وگفت پرداخته‌ایم.

مشهد است. اقدامی که برای آیندگان این شهر یادگاری ارزشمندی خواهد بود.

- مستندسازی در زمان کرونا

فعالیت‌های مرکز اسناد در چند سال اخیر با وجود فراگیری کرونا در حوزه تاریخ شفاهی و جذب اسناد ادامه و تفاوت‌هایی هم با گذشته داشته است. به طوری که می‌توان گفت بخشی از وقایع کرونا در مشهد مستندسازی شده است. محبوبی در این باره می‌گوید: در دوران کرونا بالغ بر ۶۰ساعت مصاحبه از پزشکان درگیر کرونا و خانواده‌های مدافع سلامت تهیه کرده‌ایم. همچنین در زمان بسته‌شدن حرم، عکس‌ها و فیلم‌های بسیاری تهیه شد. در زمان‌های اوج کرونا هم همکاران ما برای مستندسازی به شهر می‌رفتند و مصاحبه‌هایی با کسبه اطراف حرم داشتند و درباره تأثیر کرونا روی روند کاری‌شان مستندسازی‌های خوبی انجام داده‌اند.

اما دیگر فعالیت‌های این مجموعه در حوزه تاریخ شفاهی، بستن تفاهم‌نامه برای مصاحبه با بازنشستگان ارتش و نیروی انتظامی بوده است. همچنین آن‌طور که محبوب می‌گوید، به دنبال جمع‌آوری پایگاه جامعی از مستندات دفاع مقدس با همکاری بنیاد حفظ آثار هستند. نمایه سازی مجموعه اسناد نفیس و گرفتن نسخه‌های پشتیبان هم دیگر اقدام آن‌ها بوده

است.

او می‌گوید: آن‌قدر موضوع در سندها برای پژوهش وجود دارد که چند نسل بعد از ما هم می‌تواند برای پژوهش موضوع بیابد. به‌گفته‌اوحوزه پژوهش بودجه کمی در اختیار دارد، درحالی‌که باید در جامعه‌ما نهادینه‌شود. پژوهش‌های به‌روزی که تاریخ گذشته‌را نقل می‌کنند وموجب می‌شوند دیگر شاهد چرخیدن اخبار غلط تاریخی به ویژه در فضای مجازی و بین مردم نباشیم.

در کنار روایت مکتوب باید روایت شفاهی هم جمع‌آوری و مستند شود. روایت شفاهی، روایت ۵۰درصد صحیح است و باقی آن نسبی است

روایتی درباره یک هنر بومی در خراسان

ناملموس، مثل «مهارت چولی بافی»

هادی دقیق

شاید در زندگی شهری فقط در کنج خانه‌های قدیمی یا در طراحی‌های داخلی سنتی پیدایش کنیم. رشد فناوری و روزافزون‌شدن کاربرد ابزارهای نوین و به‌روز، خیلی از صنایع دستی ما را به پستو رانده است. البته صنایع دستی تزیینی همچنان به نسبت در رونق است، ولی صنایع کاربردی رفته رفته به کنج طاقچه‌ها کوچ کرده و پس از مدتی رسمان‌ها هم تزیینی شده‌اند. از میان ابزاری که زمانی پراستفاده بودند، ولی اکنون فقط برای نمایش وزیبایی دکورها استفاده می‌شوند، دست‌سازهایی هستند که خروجی صنعت «چولی بافی»‌اند. نام برخی صنایع دستی مثل این نمونه، بسیار غریب است و برای شهرنشینان غریبه، به شکلی که دیگر برای دیدن کاربردشان هم باید دست به دامن روستاها شد. چه رسد به تولیدشان. چولی بافی از آن دست هنرهای قدیمی است که امروزه عملاً بی‌کاربرد شده است. اما در این میان، رسم ثبت هنرها و صنایع دستی در میراث ملی ایران هنوز از رونق نیفتاده و همین، کورسوی امیدی است برای زنده نگه داشتن و بلکه کاربردی کردن این دست‌سازها.

تقریباً سال گذشته همین روزها بود که قائم مقام وزیر و معاون میراث فرهنگی کشور در نامه‌ای مراتب ثبت ملی پنج میراث فرهنگی ناملموس را به استاندار خراسان شمالی ابلاغ کرد که در بین آن‌ها «مهارت چولی بافی» نیز دیده می‌شود. این پنج میراث، از اولین روز آذر، پارسال در فهرست فرهنگ‌های ناملموس ملی قرار گرفتند.

- یاد و تاریخ صمیریایی

برای خیلی از ما هنوز صافی‌های چوبی قهوه‌ای رنگی که مادر بزرگ‌هایمان استفاده می‌کردند، با بوی برنج خیس خورده درونش در زیرزمین‌ها و آشپزخانه‌های نمور قدیمی خاطره‌انگیز است. خاطره‌ای که به‌ویژه برای کودکان دمه‌شمت به قبل، بسیار ملموس است. اما به مرور که بزرگ‌تر شدیم و فناوری گسترش یافت، سبدهای صافی رنگارنگ پلاستیکی جای آن‌ها را گرفت. به شکلی‌که حتی تصور آن چوب‌های درهم‌تنیده و بویشان وقت خیس شدن هم حسی نوستالژیک شده است. ارزان بودن و تنوع ظروف پلاستیکی و متأسفانه سخت بودن مهارت چولی بافی، متأسفانه نبودن هزینه و زمان و جایگزین جدید را خیلی زود به دست به دست هم دادند و جایگزین جدید را خیلی زود به آشپزخانه‌های شهری و حتی روستایی قالب کردند و سبدهای حصیری و آبکش‌های چوبی را از سکه انداختند.

با این همه، این نوع دست‌سازها که این اواخر می‌دیدیم و امروز دیگر همان را هم نمی‌بینیم، پیشینه‌ای دراز و مهم دارند. با اطلاعاتی که داریم، سیدبافی را می‌توانیم جزو صنایع دستی مادر بدانیم؛ چه اینکه به احتمال فراوان ایده ساخت اولین سفالینه‌های دست‌ساز بشر هم از خشک‌شدن گل داخل سبدهای بافته‌شده از ساقه‌های درختان الهام گرفته شده است یا فرایندی مشابه این. حتی می‌توان گفت که ردگردن تاروپود از میان همدیگر در سیدبافی، پیش‌درآمد و الگویی برای فرش بافی، پارچه بافی، گلیم بافی و ... است. چنان‌که شاید باستان‌شناسی نیز تا حدودی این را تأیید می‌کند. پس سیدبافی و چولی بافی و همه زیرشاخه‌های این صنعت، از قدیمی‌ترین صنایع دست بشر است. صنعت و مهارتی که با عنصری طبیعی و دردسترس در طبیعت ساخته می‌شده است، ساقه‌ها و شاخه‌های نازک درختان.

- مهارت چولی بافی

اهالی خراسان شمالی به‌ویژه گرمه، هنوز هم البته بیشتر از سر تفریح و گاهی برای درآمد، در فصل پاییز ساقه‌های نازک بید سفید را جدا می‌کنند. البته این اواخر از بیدمشک هم برای بافتن استفاده می‌کنند. این ترکه‌ها تا وقتی هنوز خیس هستند و رنگ سبزشان کمی به قرمزی و قهوه‌ای می‌زند، تاروپود چولی را تشکیل می‌دهند. تارکی که به زحمت گره می‌خورند و پودی که به دقت پیچیده می‌شود. مجموع همین ظرافت هم از عوامل زیبایی چولی است. آن‌ها برای رسیدن به محصول نهایی، شاخه‌های بید را پاک می‌کنند، به بارتاری گره‌ها و پستی و بلندی روی ساقه‌ها را حذف می‌کنند تا شاخه‌ها همه یکدست شوند. پس از آن، همه ترکه‌ها برحسب اندازه جدا می‌شوند، بزرگ‌ترها برای کارهای زحمت‌تر و کوچک‌ترها در کارهای ظریف‌تر به کار می‌روند.

ترکه‌های انتخاب‌شده را مضربی از چهار در نظر می‌گیرند و چهارتایی با هم جفت می‌کنند. سپس به صورت دو دسته عمود روی یکدیگر قرار می‌دهند و درنهایت، بافت با دو ترکه‌ای که به آن‌ها «باقنتی» می‌گویند، آغاز می‌شود. برای درست‌کردن سبدهای گود هم همین ترکه‌ها را خم می‌کنند و هنرمند با تجربه خاص خودش به سید شکل می‌دهد. مرحله پایانی هم بریدن ترکه‌های اضافه است. محصول نهایی که خشک شد، دیگر به این راحتی از هم گسسته نمی‌شود. به این شکل، صنعت دست چولی باف رونمایی می‌شود. البته روشن است که انجام هیچ کدام از این مراحل به سادگی توضیح‌دادنش نیست.

با همه این‌ها، متأسفانه امروز دیگر به ندرت چولی بافی دیده می‌شود و با تغییر نسل و تنوع ظروف پلاستیکی، عملاً عمر این دست‌سازها رو به پایان است. اما ثبت این فرهنگ ملی نقطه‌امیدی است برای زنده‌کردنش، امیدی که پس از ثبتش چنان دیده نشد و وضع چولی بافی در یک‌سال پس از ثبت آن با یک‌سال پیش‌از ثبتش تفاوتی نکرده است. امیدواریم بازار چولی بافی دست‌کم برای تزیین خانه‌ها آباد شود، زیرا امروز دست برای چولی بافی کم است، چون نه بازار پررونقی دارد و نه هنرمندان زیادی، تا حس چوب را با گره‌هایشان به آشپزخانه بیاورند. جوان‌ترها هم دیگر با این تفصیلات علاقه‌ای به گرفتن پی حرفه سال خوردگان چولی باف‌نشان نمی‌دهند. میراث ناملموس به دلیل دیده‌نشدن آسیب‌پذیرتر است و باید بیشتر حمایت شود و ثبت ملی شاید اولین قدم باشد.

شهریار

۵شنبه
۲۳ آذر ۱۴۰۱
۲۰مهرماه ۱۳۹۴
شماره ۳۸۳۶

۱۵

تاریخ و هویت

خبر موزه

۳۳ اثر موزه رضوی ثبت ملی شدند

گروه تاریخ و هویت | در گذشته تعداد پانزده اثر از آثار منقول موزه‌های رضوی در فهرست آثار ملی قرار گرفته بود که با اضافه شدن هجده اثر دیگر، ۳۳ اثر از مجموعه گنجینه‌های موزه رضوی در این فهرست قرار گرفتند.

آن‌طور که قیصری نیک، معاون سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی در امور موزه‌ها می‌گوید، مجموعه مدال‌ها، نشان‌ها، یادبدها و بازویند جهان‌پهلوان تختی متعلق به دوره پهلوی، قرآن کامل به خط میرعبدالقادر حسینی شیرازی متعلق به قرن ۱۰، محراب کاشی زرین فام متعلق به قرن ۷، پنجره فولادی درکوب متعلق به دوره تیموری و سکه درارخم شاپور اول ساسانی از جمله این آثار به ثبت رسیده هستند.

اما صندوق پوش زری اطلسی، قالی شاه‌عباسی گل‌ابن‌ون‌دار، قرآن پنج تفسیر، قفل آویز رمزارز فولادی یازده مگسی به همراه کلید، اسطرلاب کرووی و مسطح متعلق به دوره صفوی بخشی از آثار ثبت شده در فهرست آثار ملی موزه آستان قدس رضوی هستند. همچنین بقایای پرچم واقعه جهاد اسلامی عبدالاثمه، تابلوی تعزیه‌خوانی وقایع روز عاشورا، دوستکامی کتیبه‌دار و منقوش، ضریح پوش ضریح حضرت رضا^ع، قالی پرده‌ای دور محرابی و قندیل طلایی جواهرنشان کتیبه‌دار متعلق به دوره قاجار از دیگر این آثار هستند.

قیصری نیک بیان می‌کند که پرونده ۳۳ اثر دیگر از آثار تاریخی، فرهنگی و هنری گنجینه موزه‌های رضوی به همراه پرونده